

A KÍNAI VIZSGARENDSZER

SEHOL MÁSHOL A VILÁGON NEM MŰKÖDÖTT MAJD KÉT ÉVEZREDEEN ÁT *alapelweiben* változatlan módszere a tehetségek kiválasztásának, mint Kínában: többszintű vizsgarendszer, melynek laureátusai a közigazgatás alacsonyabb és magasabb tisztségeinek várományosai lehettek. Hivatalnokvizsgákat először az i.e. 2. század közepén tartottak, és a rendszer fennmaradt egészen a mandzsu Qing-dinasztia uralkodásának utolsó szakaszáig: századunk első évtizedéig.

A hagyományos kultúra és értékrend megőrzésének eszméje, mely a változások és reformok közepette is mindvégig a vizsgák állandó alapelve volt, a kínai állam – és államszerkezet – rendkívüli stabilitásának egyik legfontosabb tényezője. A hagyományörzés, mégpedig konfuciánus értelemben: a tudás szempontjából a klasszikus könyvek tartalmának szó szerinti tudása, minden szöveghely és minden gondolat felidézésére és hagyományok szerinti továbbgondolására való képesség; az erkölcsi értékek szempontjából a konfuciánus kormányzóideál megtestesítése: a felettesekhez való feltétlen hűség, alattvalók odaadó, igazságosságon alapuló szolgálata, bölcs ítélőképesség, megvesztegethetetlenség, magánéleti feddhetetlenség, vagyis a családon belüli, ugyancsak Konfuciusz által megfogalmazott erkölcsi szabályok megtartása. Az alapelveket ilyen általánosan, már-már közhelyszerűen fogalmazhatjuk csak meg, ha a vizsgarendszer egészére vonatkoztatjuk, mert bár az állandóság faktora a kínai állam és a kínai történelem szempontjából kétségtelenül szembetűnőbb és alapvetőbb, mint bármely európai államszerkezet vagy államigazgatási gyakorlat vizsgálata esetén volna, a hivatalnoki vizsgarendszert létrehívó szükségyszerűségek, változásait és reformjait befolyásoló tényezők történelmi korszakonként igen eltérőek, és igen sok tanulsággal szolgálhatnak. Ezért próbáljuk történeti szempontból áttekinteni a vizsgarendszert, csak azokra a korokra koncentrálni, amikor a változások az egész rendszer működését befolyásolták és túlmutatnak a konkrét, helyi, rendszerint csak filológiaiileg elemezhető problémákon.

Másrészt azért tartom fontosnak a történelmi áttekintést, mert igen gyakran, ha a kínai vizsgarendszer szóba kerül, vagy általános és idealizált képet rajzolnak róla: olyan szisztémaként ábrázolják, amely képes volt a legtehetségesebb emberek kiválasztására erkölcsi és irodalmi tehetség szerinti kritériumok alapján, amely lehetővé tette a stabilitás és társadalmi mobilitás eszményi összehangolását egy hatalmas birodalomban ezredéveken át; vagy csak a kínai császárság összeomlása előtti állapotában tudnak róla, amikor már nem töltötte be funkcióját: a jelöltek formális kritériumoknak megfelelő, de tartalmilag üres dolgozatokat írtak, a hagyományos ismeretek már egyáltalán nem álltak összhangban a kor követelményeivel, a címeket és rangokat pedig adták és vették. A vizsgarendszer tehát sem tartalmi sem erkölcsi szempontból nem állta meg többé a helyét.

* *

A hivatalnokvizsgák rendszere a Han-korban (i.e. 220–206) jött létre, tehát annak a dinasztiának az uralkodása idején, amelynek a történelemben először valóban sikerült *évszázadokon át* egységes birodalomként kormányoznia Kínát. Bár a Han-ház – a nagy egyesítő, Qin Shi-huang-di zsarnoki uralmának megdöntése után – visszahelyezte jogaiba az örökletes arisztokráciát, visszaállította a kormányzás konfucianus erkölcsi elveit: (az uralkodó iránti) hűség (*yi*), (a nép iránti) emberiesség (*ren*) és a (hivatali feljebbvaló iránti) tisztelet (*xiao*) hármasságát, a kiterjedt birodalmat nem irányíthatta jól működő kormányzati apparátus kiépítése nélkül.

A tehetségek kiválasztásának hagyományos módja volt, hogy a főrangúak a maguk köré gyűjtött írástudók közül ajánlottak kiemelkedő személyiségeket följebbvalójuknak vagy a fejedelemnek, a császárnak. Ezen a módon már jóval a vizsgarendszer kialakulása előtt, sőt a birodalom egyesítését megelőzően is kerültek fontos posztokra (például tanácsadói vagy tutori, nevelői minőségben) nem arisztokrata származásuk révén kiváló személyek. Közülük például nevezetes Jia Yi (i.e. 201–169), aki rendkívüli tehetsége révén már huszoneves korában az udvarnál szolgált, magas rangban. A konzervatív arisztokrata urak azonban féltékenyek voltak az ifjú tehetségre és megrálgalmazták. Száműzésté lett osztályrésze, de később visszahívták az udvarba, hogy a trónörökös nevelője legyen. A kormányzatról írt művében és a nevelésről vallott elveiben egyaránt konfucianus Jia Yi szerint minden ember nevelhető, nevelője pedig felelős azért, hogy tanítványából milyen ember válik. Ezért a konfucianus tudós hivatalnokok gondoskodnak az utánuk következő nemzedékek neveléséről, s megtartják maguknak a jogot utódaik kijelölésére. A tisztségviselők ajánlás nyomán való kinevezése tehát hagyományos módja volt a kormányzati posztok betöltésének. Ajánlásra pedig az egységes államházi szerveződött birodalomban a magas posztok betöltői voltak jogosultak. A Han uralkodóház dinasztiaalapító császára, Gaozu például i.e. 196-ban ediktumban szólította fel a főrangúakat és a tartományi kormányzókat, hogy küldjék a fővárosba saját vidékük példás erényű és feddhetetlen tehetségeit, hogy magas hivatalok tölthessenek be általuk.¹ Ilyen jellegű „tehetségkutatóra” a következő évtizedekben még többször is sor került. A vizsgarendszer születését rendszerint i.e. 165-re szokás datálni, amikor a dinasztia harmadik császára, Xiao Wendi a palotába összegyűjt írástudókat maga vizsgáztatta, hogy közülük a legalkalmasabbakat nevezze ki hivatali posztokra. Ezt követően előbb rendszertelenül, császári ediktumok nyomán szólították az udvarba a birodalom távoli tartományaiból is a helybéli tisztségviselők által alkalmasnak ítélt tehetségeket, hogy ott tanultságukról, íráskészségükről bizonyosságot tegyenek.

A vizsgaalkalmak i.e. 134-től váltak rendszeressé, a klasszikus tudás számonkérése pedig írásban történt.² Akik a vizsgán megfelelték, azok olykor nyomban tisztséget, birtokkal és jelentős jövedelemmel járó rangot kaptak, de a vizsgát tett írástudók javarésze az udvarnál várta, amíg valamely poszt megüresedett.³ A vizsgák vonták azután maguk után az oktatás

1 漢書 [A Korábbi Han-dinasztia története.] 1B:18a,b; idézi: Franke, Wolfgang: *The Reform and Abolition of the Traditional Chinese Examination System*. Cambridge, Harvard University Press, 1972. p. 2.

2 勞幹·漢代察舉制度考 [Lao Gan: A tehetségek kiválasztásának rendszere a Han-korban.] 中華書局, 1987.

Idézi: 徐運達·漢唐科舉異同論 [Xu Lianda – Lou Jin: A Han- és Tang-kori hivatalnoki vizsgarendszer eltéréseiről és hasonlóságairól.] 歷史研究, 1990/5, p. 111.

3 Lásd: Huon, Franklin W.: *The Civil Service Recruitment System of the Han Dynasty*. Qinhua Xuebao, 1956/1, pp. 138–164.

intézményülését: a kiválasztott fiatal tehetségek számára egy i.e. 124-ben keletkezett ediktum szerint oktatási intézmény létesítettek, ahol a hivatali posztra nem került, de a klasszikus szövegek betűjének és szellemének ismeretében kiváló idősebb írástudók kanonikus konfuciánus könyveket oktatták a jeles ifjaknak, egy év elteltével pedig vizsgát tehettek, s ennek nyomán hivatali posztot kaphattak. Az Későbbi (Keleti)-Han-dinasztia korára (25–220) Nagy Tanodának (*tai-xue, a.m. egyetem*) nevezett tanintézményben már öt fakultáson folyt az oktatás, mintegy harmincezer hallgatója volt.⁴ Akik sikeres vizsgát tettek, doktori címet (*po-sbi, a.m. nagy tudású írástudó*) nyertek.

Így tehát kétségtelen, hogy a vizsgarendszer alapjait és mintáit e Han-kori intézmények már magukban foglalják, de mint W. Franke megjegyzi,⁵ a későbbi vizsgarendszer legfontosabb eleme, az a lehetőség, hogy valaki a maga kezdeményezésére vehessen részt a versenyben, még hiányzik: rangos ajánlóra van szükség, tehát gyakorlatilag csak az írástudók osztálya számára van nyitva a felemelkedésnek ez az útja; továbbá a befolyásos arisztokrata nemzetségek természetesen privilegizálják a maguk számára a legfontosabb posztokat, ezért maga a vizsga intézménye is a dinasztia utolsó szakaszában egyre élesedő hatalmi harcok martaléka lesz. A kínai kutatók is, bár némiképp másféle megfogalmazásban, úgy ítélik meg, hogy a Han-korban többen jutnak hivatali poszthoz ajánlás (*bi-ju*), mint vizsga (*ke-ju*) útján, s a vizsgarendszer megszületését csak évszázadokkal későbbre, a Sui-dinasztia uralkodásának idejére (589–618) teszik.⁶ Maguk a császári ediktumok hol eleve kirekesztik a közrendűek toborzását, hol épp ellenkezőleg fölszólítanak rá, hogy közrendűeket is ajánljanak, ha arra érdemesek. És bár már a Han-korban is többszintű a vizsgarendszer (tartományi székhelyeken és a fővárosban tartják a vizsgákat), az utolsó lépcsőben, a palotavizsgán az udvar egységes szempontjai érvényesülnek.⁷

A Han-ház uralma idején tehát megteremtették a hivatalnoki vizsgarendszer alapjait, amely a konfuciánus kormányzási elvek gyakorlati megvalósulását jelentette, s ezért a tehetségek kiválasztásában a klasszikus művek gyakorlatba való átültetésének képességét tekintette elsődlegesnek, nem mint később, az irodalmi tehetséget. A vizsgák hozzájárultak az írástudók osztályának mint hatalmi tényezőnek a kialakulásához. Hogy az összefonódásoknak és a nepotizmusnak elejét vegyék, a hivatalnoki kinevezéseknél igen korán érvényesítették az összeférhetlenségi elveket. A 2. századtól kezdve nem lehet senki kerületi inspektor a saját szülőföldjén, sem a szülőföldje inspektorának szülőföldjén, sem azon a vidéken, ahonnet a felesége származik (ez az ún. *san-hu-fu, a hármas kölcsönösség szabálya*), az udvarnál és vidéken egyaránt a vagyonos nemzetségek hatalma érvényesült, a tehetségesek és feddhetetlenek kiválasztásának elve minduntalan csorbát szenvedett. A Han-kor végi véres hatalmi harcok a még meg nem szilárdult vizsgarendszert is ingataggyá, a vizsgákat lehetetlenné tették. A Han-kort követően a birodalom ismét részekre szakadt, s e kora-középkori, északi nomád

4 Hucker, Charles O.: *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*. Stanford, Stanford University Press, 1985, p. 9.

5 Franke, Wolfgang: *The Reform and Abolition of the Traditional Chinese Examination System*. Cambridge, Harvard University Press, 1976, p. 3.

6 Lásd: 徐運達·樓勁·漢唐科局異同論 [Xu Lianda – Lou Jin: A Han- és Tang-kori vizsgarendszer eltéréseiről és hasonlóságairól.] 歷史研究, 1990/5, pp. 104–105.

7 U.o., p. 108.

népek támadásaival és hódításaival tarkított, zűrzavaros századokban ugyan újabb és újabb erőfeszítések történtek a közigazgatási apparátus megújítására, ennek gyakorlata jelentősen eltér a korábbi vizsgarendszertől. E kor a bírák (*zhong-zheng*) és a kilenc osztály (*jiu pin*) intézményének megteremtésével jellemezhető.⁸ A Három Királyság korszakában (220–265) az északi Wei állam császára, Wei Wendi (uralkodott 220–227; Cao Pi néven tehetséges költőként is nevezetes) minden kerületben kijelölte a legnevesebb személyiséget, akinek, bár nem viselt föltétlenül hivatali rangot, tiszte volt a helybéli tehetségek és feddhetetlen erkölcsű személyek kiválasztása. Kerületenként százezer emberből egyet jelöltek a központi hivatali posztokra. A megfeleleket azután kilenc osztályba sorolták, annak alapján kaptak hivatali rangokat. A bírák jogai közé tartozott a helyi, alsó öt osztályba tartozó tisztségviselők kinevezése. A hivatalnoki osztályok egyben a kínai mandarinátus huszadik századig fennálló rangok szerinti tagozódásának megteremtését is jelentették. Minden osztályba előjárók és beosztottak (*zheng* és *cong*) tartoztak, vagyis tulajdonképpen 18 osztályra oszlott a hivatalnokréteg, és azon belül is később még fő- és alrangúakat is kijelöltek, tehát a ranglétrának hamarosan már 36 foka volt.⁹ (A kilences osztályozás azután olyan általánossá lett, hogy a sakk mestereket, sőt a gyöngyöket is kilenc osztályba sorolták).

A vizsgarendszer az egész Kínát újra egyesítő Sui-ház uralma idején (589–618) szerveződött újjá, a dinasztiaalapító Wen-di császár 599-ben kiadott ediktuma nyomán.¹⁰ Majd a középkori Kína fénykorában, a 618 és 907 között uralkodó Tang-ház idején teljesedett ki. Ebben a korban az írástudók osztályának fiai szinte mind vizsgát tettek, és hivatali posztok várományosai lettek. Mód nyílt arra is, hogy ki-ki maga jelentkezzen a császári ediktumban kijelölt időben a vizsgákra, a hivatalnoki vizsgák tehát ekkor kezdték valóban betölteni a tehetségek versengését, a legjobbak kiemelkedését biztosító funkciójukat. Háromféle módja volt a kiemelkedésnek:

- 1) a tanintézmények elvégzése révén;
- 2) a rendszeresen megtartott kerületi és tartományi vizsgákon eredményesen szerepeltek továbbjutottak;
- 3) a császári rendeletre kiírt külön vizsgákon részt vehettek az előbbieket is, és azok is feliratkozhattak a vizsgázni szándékozók közé, akik saját tudásukat elég biztosnak érezték ehhez.

A vizsgán továbbra is elsősorban a klasszikus művek ismeretéről kell számot adni, de történelmi ismereteket, a régi és új szertartásokban való jártasságot is követeltek. A vizsgákat 736-ig a Személyügyi Hivatal felügyelete alatt tartották, akkortól pedig a Szertartásügyi Hivatal vette át. E változásnak elsősorban politikai jelentősége volt: az újonnan támadt, vizsgát tett írástudó réteg a saját akaratát próbálta érvényesíteni a vizsgák megrendezésében is. Nemcsak civil, hanem katonai vizsgákat is tartottak, utóbbiakon például az íjászat, lovaglás, katonai erények terén kell a jelöltnek képességeiről bizonytságot tennie. A civil vizsgákon

8 Lásd részletesen: Grafflin, Dennis: *Reinventing China: Pseudobureaucracy in the Early Southern Dynasties*. In: *State and Society in Early Mediaeval China*. Stanford, Stanford University Press, 1991, pp. 139–170. (Livia Köhn recenziója nyomán: *Revue Bibliographique de Sinologie* [Paris], 1992.)

9 陳長琦: 魏晉南北朝的官品與官品 [Chen Chang-qi: Képességek és hivatali erények osztályozása a Wei, Jin és Északi-Déli dinasztiák idején.] *歷史研究*, 1990/6, pp. 39–50.

10 徐運達, 樓勁: i. m., p. 104.

pedig fokozatosan a költői tehetséget értékelik a legtöbbre, különösen Xuan-zong császár uralkodása idején (713–756). E korszak az irodalmi és művészeti erények nagy felvirágzásának ideje: a költészetet, zenét és táncot pártoló császár idején a vizsgákon is a költői tehetség kerül az első helyre. Ekkor rövid ideig taoista képességek tárgyából is lehetett vizsgát tenni (*dao-ju*). A Tang-kori elbeszélésekben számtalan leírását találjuk a vizsgán fényes sikert aratott, vagy éppen keserű kudarcot szenvedett ifjak életének.

Maga a vizsgarend és az ott megkövetelt tudás is egyre kifinomultabb. Ettől a kortól kezdve alakul ki az ágazatok szerinti vizsgák *rendszere*.

A rendszeresen megtartott vizsgákon többféle ágazatban adhatnak tudásukról számot a jelöltek. A legnagyobb becsülete a klasszikus kanonikus művekben való jártasságukról (*ming-jing*) bizonytságot adó és az irodalmi tehetségben jeleskedő, de klasszikus ismeretek terén ugyancsak művelt sikeres vizsgázóknak (*jin-shi*) volt. Méltányolták a kalligráfia (*ming-zi*), a matematika (*ming-suan*) valamint a jog (*ming-fa*) terén jártasságot bizonyító vizsgázókat, de a fentiekén kívül még – bár nem végig és nem rendszeresen – számtalan más ágazatban lehetett vizsgát tenni.¹¹ A palotavizsgán rendszerint maga a császár adott témát a vizsgadolgozathoz: klasszikus műből vett néhány szavas idézetre kellett annak mélyebb értelmét magában foglaló költeményt és értekezést íni. A bírálók sokszor tévedtek, elég csak annyit mondani, hogy Tu Fu, korának legnagyobb költője többször is megbukott.

A kinevezett és hivatali posztot nyert ifjú tisztségviselőket előljárójuk évenként még vizsgáztatta (*sui-shi*), olykor pedig a hivatalnokokat cenzorok ellenőrizték, bár nem vizsgaszerűen. A fiatalabbak, rangban alacsonyabbak határozott időre, például három évre kaptak megbízást, azután újra várniuk kellett újabb kinevezésre.

A Tang-kortól kezdve nagy szerepet játszanak a társadalomban a vizsga révén kiemelkedettek. A 7–9. században igen nagy a társadalmi mobilitás. Az összes közhivatalnoki kinevezések 36,7%-a a vizsgán eredményesen szerepeltek közül kerül ki, s közöttük, ha nem is túl gyakran, előfordulnak közrendűek, vászonruhások (*bu-yi*) is.^{12, 13}

Bár a tartományokban már működnek oktatási intézmények, az oktatás egységes rendszere még nem alakult ki, a tanintézmények és a vizsgakövetelmények nincsenek összhangban egymással. Az oktatás még főként egyénileg folyik, az írástudók pedig befolyásos ajánlókat keresnek maguknak, hogy sikerüket biztosítsák.

Az oktatási szisztéma és a vizsgák összhangja a következő dinasztia, a Song-ház uralkodása alatt (960–1278) valósult meg. Az állami egyetem végzőseit három kategóriába sorolták: a legjobbak azonnal hivatali rangot kaptak, a közepesek a fővárosi vizsgát eredményesen letett egyéb írástudókkal voltak egyenrangúak, a többiek pedig csak a fővárosi vizsgákon való részvételre szereztek jogot. Sokan továbbra is előkelő származásuk révén jutottak magasra, de a Song-kor a tudományos érdekek nagy előretörését hozta, a vizsgákon is igen komoly tudást követeltek meg.

11 Hucker: i.m., pp. 24–25. Lásd még: Rotours, Robert des: *Traité des examens*. Paris, Leroux, 1932. A Tang-ház Újabb Története (新唐書) vizsgákról és közhivatalokról szóló fejezeteinek francia fordítása.

12 徐運達, 樸勁, i.m., pp. 106–108.

13 何忠禮: 科舉制度與宋代文化 [He Zhongli: A hivatalnoki vizsgarendszer és a Song-kor kultúrája.] 歷史研究, 1990/5, pp. 119–135. Idézi 毛漢光 [Mao Hanguang] tajvani tudós statisztikai összesítését (唐代統治階層社會變動, 台灣政治大學政治研究所博士論文, 1968/12.): a Tang-dinasztia Régi és Új történetének valamennyi sikeres vizsgázója (*jin-shi*) között 15,9% szegény családból származót talált (p. 121.).

Az irodalmi és műveltségi vizsgán például Konfuciusz *Beszélgetések és mondások* című művéből tíz idézetet kellett fejből kiegészíteni, a *Tavaszkok és Őszök* című klasszikus történeti krónika valamint a *Szertartások Könyve* egy-egy részletének összefoglalását kellett adni írott esszéformában. A legfontosabb azonban öt különféle probléma megoldására írott esszé, melyben a jelölt műveltségét, éles esztét és irodalmi képességeit egyaránt csillogtathatta. Továbbá írnia kellett egy értekezést, egy költői leírást és egy kötött formájú, adott témájú verset is.¹⁴

Fejből kellett tudni több klasszikus könyvet – ebből a szempontból a Han-kortól kezdve megegyezik a vizsgák gyakorlata mindvégig –, de a klasszikus könyvek, amelyek tudását megkövetelték, koronként és vizsgaáganként variálódtak. A Tang-korban lehetett csak egy kanonikus mű alapján vizsgázni, választhatta a jelölt a három kánon ismeretét, mint vizsgatárgyat. A Song-korra azonban már általában legalább hat alapmű szerepelt a kötelező tudnivalók között, olykor pedig még annál is több.

Hogy a vizsgák mennyiben mutatták éppen a kormányzásra való képességet, azt igen eltérően ítélik meg a különböző kutatók. Tulajdonképpen semmiképp sem volt elsődleges a mai értelemben vett gyakorlati alkalmasság bizonyítása, mert mindenek előtt a morális értékeket és az asszociatív gondolkodásmódot (esszéformában kifejtett továbbgondolását hagyományos témáknak) méltányolták. Mindenesetre, hogy a megoldandó feladatok között a Song-korban már mindenképpen szerepelt a klasszikusok tudásának alkalmazása gyakorlati és aktuális problémákra, azt mutatja, hogy nem teljesen életidegen tudás volt, amit megköveteltek. Továbbá a Song-korban szerepelnek először bizonyos természettudományos ismeretek a vizsga anyagában, s ekkor vezetik be először az orvosi vizsgákat.¹⁵

Az új, művelt réteg már a Tang-korban igen erős ellenpólusa az örökletes arisztokráciának. A Song-korban pedig már ők nyerik el az összes központi és helyi hivatali posztoknak több mint a felét.¹⁶ A társadalmi mobilitás szempontjából is sokkal szabadabb a Song-kori rendszer. 992-ben kelt császári rendelet engedélyezi a kereskedők és a „vegyes foglalkozásúak” részvételét a vizsgákon.¹⁷ A hivatali hatalom azonban ekkor egyben gyors meggazdagodást is jelentett, a vizsgát tett írástudók tehát a gazdasági hatalmat is hamarosan birtokolták. Sokan épp tudásuk révén gazdagszanak meg, hiszen a vizsgákon sikertelenül szerepelt, vagy hivatali szolgálatba nem lépett írástudók hagyományos foglalatossága, hogy gazdag házak ifjait készítik fel a vizsgákra. Ebben a korban a tudás valóban aranyat ér. A gazdagsághoz tanuláson, vizsgán szerzett rangon, hivatali pozíción keresztül vezet az út. Az anyagi felemelkedésnek ebben a korban megdő a tekintélye.

A könyvnyomtatás feltalálásával és elterjedésével sokaknak volt módja hozzájutni a szükséges könyvekhez (a 10. században kétszer is kinyomatták a legfontosabb klasszikusokat), így a műveltség általánosabb lett. (Szeretnénk azért megjegyezni, hogy Kínában az írni-

14 Krake, E. A. Jr.: *Civil Service in Early Sung China, 960–1067*. Cambridge, Harvard University Press, 1953, pp. 62–63.

15 宋史 [A Song-dinasztia története] orvoslásról szóló fejezete szerint 1086 és 1093 között tartottak első ízben orvosi vizsgákat, melyeken a pulzus-diagnózis, az akupunktúra és a fekélyek voltak a vizsga tárgya, hat tétel szerint tették próbára az orvosokat. Idézi: 金兆豐·中國通史 [Jin Zhaofeng: Kína általános története.] 中華書局·上海·1946, p. 6.

16 Kracke: i.m.

17 何忠禮·i.m., p. 121.

olvasni tudás mindig igen kevesek privilégiuma volt, már csak az igen nehezen elsajátítható írásmód miatt is, amihez a nagyon régen keletkezett klasszikus könyveknek a nyelvfejlődéssel archaikusnak számító s ezért nehezen érthető stílusa, és a tömördek kommentár is járult.) A Déli Song-ház uralkodása alatt (1127–1278) elméletileg bárki feliratkozhatott a névsorba, hogy tudásáról számot adjon, de a vizsga anyagának fentebbi ismertetéséből is következik, hogy csak aki gyermekkorától kezdve sajátította el a klasszikusokat, aki éveken át olyan környezetben élt, ahol az esszé- és versírás szabályait elsajátíthatta, az lehetett képes teljesíteni a vizsga egyre szigorúbb követelményeit.

Ebben a korban ismét igen nagy szerepet kapnak a palotában megtartott vizsgák, amelyen gyakran maga a császár is jelen van. A legkiválóbb tudós megkapja a vizsgaelő (zhuangyuan) címet.

A Kína északi részét uralmuk alá hajtó Liao (kitaj) és Jin (dzsüdzsi)-dinasztiák területén a hódítók igen hamar alkalmazkodtak a kínai közigazgatás körülményeihez, lényegében megőrizték a Songok alatt működő vizsgarendszert, de például a palotavizsgán két vizsgaelő címet adtak ki: egyet a legjobb kínai, s egyet az első más nemzetiségű vizsgázónak.¹⁸ A dzsüdzsik uralma alatt (1115–1234) mintegy százezer írástudó próbálkozott a vizsgákkal a 45 millióra tehető össznépességéből. A hivatali posztokra pályázó dzsüdzsik a kínaiakkal együtt tették le a vizsgát. Oly gyorsan elkínaiasodtak, hogy 1173-ban már speciális, dzsüdzsi nyelvű vizsgákat kellett bevezetni, nehogy a hódító etnikum nyelve és kultúrája elfelejtődjék.¹⁹ A hivatali posztokat is megkettőzték, külön dzsüdzsi hivatali hierarchia alakult ki, melyre dzsüdzsi nyelvű vizsgákon lehetett pályázni.²⁰

A mongol Yuan-dinasztia idején (1264–1368) hosszú időn át szünetelnek a vizsgák. A mongol hódítók a kínai közigazgatási apparátust azonban tovább működtetik. Felügyelet alatt továbbra is posztjukon maradnak a régi tisztségviselők; sok belső-ázsiai muszlim kerül a hivatalokba, mert ők jobban értik a kínai nyelvet és módszereket, mint maguk a mongolok, s ezért a hódítók bennük jobban megbíznak. Akad kínai nemzetiségű is az újonnan kinevezettek között, de rendszerint csak alárendelt pozíciókban. Az értékrend felborulása, a hagyományos tudás értékének semmibe vétele miatti háborgás gyakori tárgya a mongolok idején felvirágzó drámairodalomnak.

A hivatali címek között megjelennek a tiszteleti titulusok. Kubiláj címet adományoznak 14 asztronómusnak, 15 személynek az orvosi akadémia tagjai közül és 15-nek a zenészek és más szórakoztatók közül.²¹

Az oktatási rendszer azonban tovább működik, külön iskolákat állítanak fel a mongolok számára. Majd 1313-ban visszaállítják a vizsgákat is. Lakosság szerinti számarányban vehetnek rész a különböző tartományok írástudói, de a nagy apparátusnak csak jelentéktelen hányada kerül vizsga által a hivatalába.

18 Lásd: Wittfogel, K. A.: Public Office in the Liao and the Chinese Examination System. *Harvard Journal of Asian Studies*, 1947, pp. 13–40.

19 Hucker: i.m., pp. 40–41.

20 曾資生: 宋遼金元的考核制度概況 [Zeng Cisheng: A Song-, Liao-, Jin-, és Yuan dinasztiák alatt érvényes vizsga- és minősítési rendszer áttekintése.] *東方雜誌*, 1945/12, pp. 34–40.

21 Hucker: i.m., p. 53.

A Ming-dinasztia (1368–1644) ismét visszaállítja a nemzeti értékeket és a vizsgarendet. De maga a vizsgarendszer csak formájában változik. Ekkor vezetik be az ún. nyolcágú esszét (*ba-gu-wen*) a vizsgadolgozatok formájaként. Nemcsak nyolc részből kell állnia, hanem kötött szótagszámú, páros mondatokból álló, a mondatok szerkezete szempontjából is szabályozott írásművet kell írni. S e szabályozottság jelzi, hogy a gondolatok szabadságát mindenképpen ellenőrizhető rendbe terelik már ebben a korban. Bár a Ming-korra esik az iskolarendszer kiterjedt fejlesztése, a találmányok és a tudás óriási fejlődése, a hivatalnoki vizsgákon ez nem, vagy alig tükröződik. A tehetségek toborzásának hagyományos módja korrumpálódni kezd: már rangokat lehet vásárolni.²²

Ez a korrumpálódás és a hagyományos kormányzási módszerek lassú ellehetetlenülése jellemzi a mandzsu Qing-dinasztia uralkodásának korszakát (1644–1911). A vizsga továbbra is háromszintű. Az egyes tartományokra kiírt kvóták biztosítják, hogy minden terület szülőttei számarányosan képviselve legyenek a hivatalnokok seregében. A Qing-kori vizsgák új vonása, hogy fordítókat is képeznek és vizsgáztatnak, mivel a hivatalos iratokat egyszerre több nyelven: a kínain kívül mandzsu és mongol nyelven is meg kell fogalmazni, továbbá a klasszikus művek egy részét lefordítják a mandzsura is. A vizsgán sikeresen szerepeltek társadalmi presztízse és privilégiumai a Qing-korszakban is megmaradnak. Az írástudók más öltözékben járhatnak, amely jelzi rangjukat. Nem kell bizonyos szolgálatokat teljesíteniük, melyek kötelezőek a közrendűekre nézve, nincsenek kitéve az apparátus és a porkolábok zaklatásainak.

A vizsgák egy előkészítő szakaszból állnak, amelyet a járási székhelyen kell letenni, majd a tartományi székhelyen, a tartományi oktatási biztos színe előtt, ahol elnyeri a diákstátust. Ezzel tagja lesz az írástudók osztályának, tehát bizonyos privilégiumokat élvez, és jogosulttá válik a valódi vizsgán való részvételre. A tartományi vizsgán, ahol kerületi kvóták szerint szabják meg a részvételt, magiszteri (*jü-ren*) címet, a fővárosi vizsgán, ahová a vizsgabiztost maga a császár jelöli ki, doktori (*jin-szi*) címet lehet nyerni, a harmadik lépcsőben pedig, a palotavizsgán, melyen gyakorta jelen van maga a császár is, az első három helyezett nyomban magas hivatalt kaphat.

A vizsgák több napon át tartanak, hatalmas, sok apró cellából álló építmények szolgálnak céljaira a tartományi székhelyeken és a fővárosban. A jelöltek több napon át kénytelenek egy apró kamrában ülni, amíg a vizsga tart. A dolgozatokat, hogy a bírálók pártatlanságát biztosítsák, átmásolják több példányban, nehogy a jelölt kézírásáról a szerzőre ráismerjenek.²³ Később a fővárosi vizsgákon nem másolják át a dolgozatokat, mert maga a kalligráfia is bírálat tárgya: hiszen a legméltányoltabb kínai készségek és művészetek közül való. Írásmódjával olykor a szavaknál többet kifejezhet a kínai rejtett utalások mestere. Mikor azonban a vizsgák egyre formálisabbá válnak, a kalligráfia fontosabbá válik a tartalomnál. Például korának egyik legműveltebb és legsokoldalúbb tudósa, Gong Zizhen rossz kézírása miatt soha nem jutott túl a tartományi vizsgán. Az irodalmi tehetség megítélésében sem lehettek mind biztos ítéletűek a vizsgáztatók: a 17. század legnagyobb kínai novellistája, Pu

22 A vizsgarendszer Ming-kori állapotáról pontos és hiteles képet ad egy mű, melyet a kínai irodalom nagy klasszikus regényei között tartanak számon: 吳歌詩·儒林外史 című satirikus regénye. Magyarul: Vu Csing-ce: *Írástudók*. Budapest, Európa, 1966, p. 723. (Polonyi Péter fordítása)

23 A körülmények és a kiírt tételek képekkel illusztrált és igen részletes leírását adja: P. Etienne Zi Siu S. J.: *Pratique des examens litteraires en Chine. Variétés Sinologiques* [Sanghaj], 1894/5, p. 278.

Songling csak hetvenéves korára jutott túl a legalsóbb fokú vizsgán – műveiből talán éppen ezért szinte mindent megtudhatunk korának hivatalnokvilágáról.

* *

A vizsgarendszer létjogosultságában szinte senki nem kételkedett a Kínai birodalomban egészen az európai hatalmak megjelenéséig, az ország nyilvánvaló katonai kudarcaiig az Ópium-háborúban. Azok a javaslatok tehát, amelyek a 10. és a 19. század között születtek, mind a rendszer belső megreformálásra, tökéletesítésére vonatkoztak.

Az első rendszerbe foglalt reformjavaslat a 10–11. században élt rendkívüli tehetségű, de kevesebb gyakorlati érzékkel megáldott tudós, Fan Zhongyan (989–1052) tollából származik.²⁴ 1025-ben benyújtott első memorandumában a vizsgák színvonalának emelését követeli, s azt, hogy az akadémia tagjaitól követeljék meg szigorúbban a konfucianus erényeket. Kikel a patrónus-ajánlási rendszer ellen, amely – bár ebben a korban már nem volt uralkodó szerepe – mindenképpen csorbította a hivatalnokvizsgák tekintélyét. Későbbi memorandumja (1043) pedig az oktatás fejlesztését követeli, hogy valódi tudású és szilárd jellemű írástudók tölthessék be a közigazgatási posztokat. Javasolja, hogy a klasszikusok ismeretének számonkérése párosuljon gyakorlati feladatok megoldására való készség bizonyításával; a dolgozatok elbírálásánál az irodalmi tehetségen kívül értékeljék az eredeti nézeteket is.

Fan Zhongyan túlságosan szókimondó ember volt ahhoz, hogy javaslatait elfogadják: az etikett megsértése és túl nyers viselkedés miatt háromszor is eltávolították az udvartól.

Néhány évvel később Wang Anshi (1021–1086) átfogó reformjai az egész vizsgarendszer felszámolását tűzték célul. Wang értelmetlennek tartotta a végtelen hosszú memoriterek, melyek egyáltalán nem bizonyítják a jelölt tehetségét. Úgy vélte, hogy sok diák nevelésére alkalmas, kiterjedt oktatási rendszer kiépítése biztosítja a megfelelő szellemű és tudású közhivatalnokok kinevelődését. Ha a legmagasabb posztokat igazi tehetségekkel töltенék be, ők azután képesek volnának kiválasztani alacsonyabb posztokra a maguk jelöltjeit. A korrupció ellen pedig a köztisztviselők javadalmazásának javítását ajánlotta.

Mind Fan, mind Wang javaslatai tehát azt tükrözik, hogy a vizsgarendszer, mely alapeszméjében a tehetségek igazságos kiválasztódását célozta, rengeteg visszaélésre adott módot, a számon kért tudás pedig merev volt, mintsem alkalmazkodjék a változásokhoz. A két reformátor tehát a konfucianus igazságosság elve értelmében próbálta ideáljaihoz közelíteni a rendszert. Egyikük reformjait sem valósították meg, de a 11. században mindenképpen pontosabb követelmények kidolgozása lett az eredmény a konfucianus tudományosság szellemében.

Mire az oktatásra vonatkozó reformjavaslataival Huang Zongxi (1610–1695) előlép, ugyanaz a tudás már valóban végleg elavult. Maguk a javaslatok is mélyrehatóak, s ha megvalósulnának, modernizálhatnák a kínai államot (Huang javaslatai ugyanis korántsem csak a vizsgarendszert és az oktatást érintik, hanem az egész kormányzási rendet). Javasolja a tanterv reformját, a nem-konfucianus (taoista és buddhista) filozófia oktatását, az értekezé-

---

²⁴ Életrajzát lásd: Franke, H. (ed): *Sung Biographies. Münchener Ostasiatische Studien* [Wiesbaden], 1976/1, pp. 321–330. Szerző: James T. C. Liu.

sekben a saját gondolatok előtérbe állítását, az orvosok és csillagászok szakmai vizsgáztatását, a vizsgákon kívül más kiválasztási rendszerek bevezetését. Az oktatási rendszert kiterjeszteni, az oktatóknak teljes szabadságot adni, a tanfelügyelőknek pedig tiszteletet és jogokat követelni éppen a helyi hivatalnokok önkényével szemben.²⁵

Itt már radikális változtatás igénye fogalmazódik meg, amely az egész szisztéma lényegét érinti: a makacs hagyománytisztelet, mi több, a hagyományos művek szövegének rutinszerű felmondása már semmiképp nem alkalmas a kormányzati feladatokat ellátni képes személyek kiválasztására. A javaslatok azonban ismét csak papíron maradnak. A vizsgarendszer pedig egyre kevésbé tud megfelelni a felgyorsuló változások követelményeinek. Egymást követő kritikussai is egyre sürgetik reformját, de a konzervatív erők sorra megghiúsítják a lényegi változtatásokat.

Nem térhetünk ki itt valamennyi bírálatra és javaslatra, bár több reformterv is születik. Mindegyiknek közös vonása, hogy az oktatási rendszer modernizálását tekintik alapnak. Kang Youwei a 19. század végén konfucianus szellemben, de már a modern, nyugati eszmék nevében akar változtatásokat, bevezetné például a vallási ismeretek oktatását és az abból vizsgázást – különválasztva az egyéb közigazgatási tárgyaktól; Liang Qichao és Zhang Jitong javaslatában részletesen kidolgozza a régi és az új rendszer megfeleltetéseit, valamint az oktatás és a vizsgarendszer összehangolását. Megszüntetné a vizsgarendszer a limitáló kvótáit, egyre több teret engedne a közigazgatásban az új oktatási intézményekben végzett, friss szellemű tisztségviselőknek, tíz éven belül így maga a vizsgarendszer megszűnhetne.²⁶

Végül, ugyan bevezetnek reformokat, küldenek külföldre (elsősorban Japánba) diákokat, de mindez már késő. A boxerláadás és leverése külföldi csapatok segítségével nyilvánvalóvá teszi, hogy inog a kínai császárság egész építménye. A hivatalnoki vizsgarendszert császári dekrétummal 1905-ben megszüntetik. Maga a császárság is csak hat évvel éli túl.

Így tehát a vizsgarendszer valóban a kínai birodalom alapintézménye volt. Olyan rendszer mégpedig, amelynek közvetlen megfelelője nem volt az újkori Európában. Nem csoda hát, hogy európaiak, akik bepillanthattak e rendszer működésébe, nem elsősorban konzervatívizmusát és hiányosságait vették észre, hanem elképesztő szervezettségét, emberformáló erejét és racionalitását. Matteo Ricci (1552–1610), a jezsuita misszionárius (hosszú éveket töltött Kínában, naplói a Mennyei Birodalom korabeli állapotainak máig leghitelesebb forrásai), akinek alkalmá volt 1604-ben megsejmelni a vizsgákat, igen elismerő véleményt formált róla.²⁷ A katolikus és protestáns misszionáriusok tevékenysége és munkái nyomán tudott meg Európa mind több részletet a kínai közigazgatás működéséről. Közismert tény, hogy a 18. század francia gondolkodói a racionálisan szervezett birodalom példájának tekintették Kínát, különösen Voltaire szentelt több művében is nagy teret a kínai vizsgarendszernek, mint követendő példának. Kínai és angol szerzők pedig felhívták a figyelmet, hogy az angol

25 Lásd: Balázs, Étienne: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Budapest, Európa, 1976, pp. 347–351. (Ecsedy Ildikó fordítása)

26 Franke: i.m., pp. 32–44.

27 Lásd: Pasquale M. D'Elia (ed): *Fonti Ricciane*. Roma, 1942.

Polgári Szolgálat megszervezésére igen nagy hatással volt Kína példája. Vagyis az angol tisztviselőket sem konkrét kormányzási ismeretek szempontjából vizsgáztatták: azt a gyakorlatban kellett megtanulniuk.²⁸

Ide kívánczok egy idézet a magyar jezsuita, Molnár János művéből:²⁹

„Öt régi könyv nálok oly nagy betsületben vagon, mint minálunk a Sz. Írás. Ezekben a régi történetek és szokások vannak fel-írva. A második helyet és betsületet Konfútzius négy könyveinek adják.

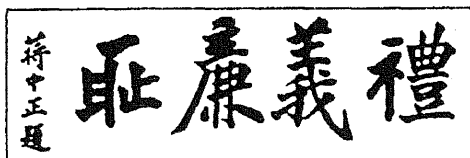
Aki az írást megtanulta, annak azután a ékessen szólás, törvénytudás vagy az egek esmérete, az Orvostan könyve, a régi szokások, rend tartások és történetek tanulása, s végtére mind a betsületes életnek, mind az Országnek vezérléséhez tartozandó tudomány ad gondot.”

A Kína-béli Deákságról című fejezetben pedig leírja, hogy minden harmadik esztendőben „össze gyűl a sok Deákság minden vármegyének leg-nemesebb városában”, ahol vizgát tesznek. Négyezer szoba várja a vizgázókat, három napon át tart a dolgozatok írása. A tételek pedig: Konfuciusz könyvéből négy „válogatott igék”, melyek ötven szavas kifejtését kérik; meg kell írják, mit tennének ebben vagy abban a helyzetben, hogyan kérnének a fejedelemtől valamit, mit tanácsolnának neki és miként; ha bírák és törvénytudók lennének, hogyan tennének igazságot.

* *

Hogy van-e ma is hatása a huszadik század elején megszűnt vizsgarendszernek, azt is érdemes volna elemezni. Mivel több mint egy évezreden át a vizsga volt minden művelt kínai vágya és ideálja – taoista és buddhista művek ugyan az ellenkezőjéről is tanúskodnak –, olyan mélyen beivódott a kínaiak tudatába a sikernek ez a formája, hogy társadalomlélektani értelemben bizonyosan nem tekinthetjük halottnak ma sem. Maga a vizsgáztatás módja pedig – az asszociatív gondolkodásmód és a ravasz problémák kulcsának megtalálása, a váratlan és szellemes megoldásmód – azonos magával a „kínai szellemmel”. Így hát szépirodalmi művekben és a köznapi érintkezésben nap mint nap találkozhatunk a vizsgák szellemével.

KALMÁR ÉVA

A konfuciuszi négy fő erény

28 Lásd: Teng Su-yü: Chinese Influence on the Western Examination System. *Harvard Journal of Asian Studies*, 1943/4, pp. 267–312.; Maverick, L. A.: *China, a model for Europe*. San Antonio, 1946.; Chang, Y. Z.: China and English Civil Service Reform. *American Historical Review*, 1942, pp. 539–544.

29 Molnár János: *A régi jeles épületekről*. Nagyszombat, Academia, 1760, pp. 413–414.